

เหลียวหลัง แลหน้าการศึกษาประชาสังคม

นिति เนื่องจำนงค์¹

ภาควิชารัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

Email: nithi27@yahoo.com

---

¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร., อาจารย์ประจำคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มุ่งหวังที่จะวิพากษ์งานวิชาการที่ศึกษาประชาสังคมที่ขยายตัวขึ้นอย่างมาก โดยในช่วงสามถึงสี่ทศวรรษที่ผ่านมา ข้อถกเถียงเชิงวิชาการในเรื่องประชาสังคมได้กลายเป็นที่ถกเถียงอย่างมากในหลากหลายประเด็น ดังเช่น ความสัมพันธ์ระหว่างประชาสังคมและประชาธิปไตย และการแปรสภาพของประชาสังคม จากข้อถกเถียงดังกล่าว บทความชิ้นนี้นำเสนอข้อสังเกตเจ็ดประการที่เกี่ยวข้องกับแนวทางในการทำความเข้าใจแนวคิดประชาสังคม ธรรมชาติที่เป็นพลวัตของประชาสังคม และมายาคติบางประการที่เกี่ยวกับการศึกษาประชาสังคม ในตอนท้ายบทความนี้ได้นำเสนอข้อแนะนำบางประการเกี่ยวกับการทำการศึกษาวิจัยในอนาคตในประเด็นที่สำคัญที่ควรจะศึกษาค้นคว้า

คำสำคัญ: ประชาสังคม, ประชาธิปไตย, ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม

Prospect of Civil Society Studies: A Retrospective Analysis

Nithi Nuangjamnong²

Department of Political Science & Public Administration
Faculty of Social Sciences, Naresuan University
Email: nithi27@yahoo.com

---

² Assistant Professor Dr., Faculty of Social Sciences, Naresuan University

Abstract

This study aims to provide a critical assessment of a burgeoning literature in civil society studies. During the past three to four decades, the scholarly debate on civil society has become more contested on several issues such as the relationship between civil society and democracy as well as the transformation of civil society. Against this backdrop, this essay offers seven observations with regard to the way to conceptualize civil society, the dynamic nature of civil society and several myths regarding civil society studies. Finally, this article proposes various suggestions to advance future research agenda on this important area of investigation.

Keywords: civil society, democracy, social movement

บทนำ

ประชาสังคมเป็นหนึ่งในแนวคิดทางสังคมศาสตร์ที่ได้รับการกล่าวถึงมากที่สุดในช่วงเวลาที่ผ่านมาถึงสี่ทศวรรษที่ผ่านมา เช่นเดียวกับแนวคิดทางสังคมศาสตร์อื่นๆ ที่มักจะมี ความแตกต่างหลากหลายในทางมุมมอง และมีข้อถกเถียงระหว่างกัน (Baker, 2002:7-8) แนวคิดประชาสังคมได้รับการนำเสนอในแนวทางที่แตกต่างกัน โดยตัวแสดงที่มีจุดยืน และแนวอุดมการณ์ที่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง ขณะที่นักวิชาการและนักเคลื่อนไหวฝ่ายซ้าย (ใหม่) มองว่า ประชาสังคมสามารถถูกใช้เป็นวาทกรรมหรืออุดมการณ์ที่จะนำมาซึ่งการปลดปล่อยออกจากกรอบจำกัดของอำนาจเผด็จการ³ และเป็นรากฐานของการขับเคลื่อนของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อนำไปสู่สังคมที่พึงปรารถนา นักวิชาการฝ่ายขวา และอิสระเบรีนิยม (libertarians) มองประชาสังคมว่าสามารถนำไปสู่การลดบทบาทและอิทธิพลของ “การเมือง และบทบาทของรัฐ” ที่เข้าแทรกแซงในปริมนตลของตลาด และจำกัดเสรีภาพของปัจเจกชน⁴ สำหรับนักวิชาการ และนักการเมืองในกลุ่ม “ทางเลือกที่สาม” (Third way) ก็มีมุมมองว่าประชาสังคมจะช่วยในการถ่วงดุล และแก้ปัญหาที่เกิดจากความล้มเหลวของกลไกตลาด และการแทรกแซงของภาครัฐ (Giddens, 1998)

---

³ สำหรับงานวิชาการในฝ่ายซ้ายเรื่องประชาสังคมดู Jean Cohen and Andrew Arato, *Civil Society and Political Theory* (Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1992)

⁴ สำหรับงานวิชาการในฝ่ายอนุรักษนิยมเกี่ยวกับประชาสังคมดู Lawrence Cahoon, *Civil Society: The Conservative Meaning of Liberal Politics* (Oxford: Blackwell Publishers, 2002)

จากการตระหนักในความสำคัญของแนวคิดประชาสังคมจึงทำให้ตัวแสดงต่างๆ พยายามพัฒนาแนวนโยบายเพื่อพัฒนาและส่งเสริมประชาสังคมในรูปแบบต่างๆ ตั้งแต่การใช้ประชาสังคมเป็นนวัตกรรมในการต่อสู้และโค่นล้มระบอบเผด็จการอำนาจนิยมของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมและภาคประชาชนดังที่เกิดขึ้นในหลายประเทศแถบภูมิภาคยุโรปตะวันออก ลาตินอเมริกา และภูมิภาคอื่นๆ ทั่วโลก (Baker, 2002) การขับเคลื่อนนโยบายของภาครัฐทั้งในด้านการประกอบกิจการเพื่อสังคม (social enterprise) (Nicholls, 2011) การแก้ปัญหาความยากจน (Ibrahim & Hulme, 2011) การสนับสนุนบทบาทของตัวแสดงในภาคประชาสังคมในการมีส่วนร่วมในการยกระดับการให้บริการสาธารณะของภาครัฐ (OECD, 2011) และนโยบายสนับสนุนบทบาทของภาคประชาสังคมในการยกระดับธรรมาภิบาล (good governance) (Roy, 2008) ไปจนถึงการสนับสนุนบทบาทของภาคประชาสังคมในนโยบายการส่งเสริมประชาธิปไตย (democracy promotion) ของประเทศมหาอำนาจ และองค์การระหว่างประเทศ (Youngs, 2004)

ท่ามกลางกระแสความนิยมของแนวคิดแนวนโยบายที่เกี่ยวข้องกับประชาสังคม และภาพลักษณ์ในเชิงบวกของประชาสังคมได้เกิดกระแสในทิศทางตรงข้ามกันขึ้นมา ทั้งการเกิดขึ้นของสิ่งที่เรียกว่า “สังคมอนารยะ” (uncivil society) ซึ่งมักจะเชื่อมโยงกับการเคลื่อนไหวเรียกร้องที่ใช้ความรุนแรง สนับสนุนแนวทางที่ตรงกันข้ามกับหลักขั้นดีธรรม และการยอมรับความหลากหลายในสังคม (intolerance) ดังเช่นกรณีการเคลื่อนไหวของกลุ่มที่ต่อต้านผู้อพยพลี้ภัย รวมถึงกลุ่มมุสลิมในยุโรป และอเมริกา เป็นต้น (Bob, 2011)

ในรายงานสถานะของประชาสังคม (State of Civil Society Report) ในปี ค.ศ.2018 ได้ตั้งข้อสังเกตถึงการขยายตัวของสังคมอนุรักษะ ทั้งกลุ่มที่ก่อตัวขึ้นมาเอง และกลุ่มที่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาล และภาคธุรกิจ เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการต่อสู้กับกลุ่มอื่นๆในภาคประชาสังคม และสร้างความชอบธรรมบางประการให้กับรัฐและภาคธุรกิจ (CIVICUS, 2018) ความล้มเหลวของการสถาปนาระบอบประชาธิปไตยที่มั่นคงและยั่งยืนในประเทศประชาธิปไตยเกิดใหม่ ส่วนหนึ่งมีสาเหตุมาจากบทบาทของภาคประชาสังคม ดังกรณีของหลายประเทศในยุโรปที่เคยอยู่ภายใต้อิทธิพลของสหภาพโซเวียต (Kopecky & Mudde, 2003) กระแสเหล่านี้ได้นำมาซึ่งข้อสงสัยและการตั้งคำถามเกี่ยวกับแนวคิด ทฤษฎี หรือความเข้าใจเดิมที่มีต่อประชาสังคมอย่างมาก ทั้งการตั้งคำถามต่อรากฐาน และองค์ประกอบของแนวคิดประชาสังคม และคุณูปการของประชาสังคมที่จะนำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง บทความขึ้นนี้มีเป้าประสงค์สำคัญในการทบทวนและตั้งข้อสังเกตถึงการศึกษาประชาสังคมในช่วงเวลาที่ผ่านมา และมุ่งหวังว่าแง่มุมจากข้อสังเกตเหล่านี้จะสามารถเป็นแนวทางสำหรับการศึกษาในอนาคตได้ โดยข้อสังเกตทั้งหมดจะนำเสนอใน 7 แง่มุมดังต่อไปนี้

ทบทวนวาทกรรม 7 ประการ

ประการแรก แนวคิดประชาสังคมไม่ได้มีหนึ่งเดียว หากแต่มีแตกต่างกันหลาย และแต่ละแนวคิดต่างมีมุมมองต่อประชาสังคมที่แตกต่างกันอย่างมาก ข้อสังเกตประการแรกนี้ไม่ได้มุ่งหวังที่จะชี้ให้เห็นว่าแนวคิดใดแนวคิดหนึ่งถูกต้องมากกว่าแนวคิดอื่นๆ หากแต่ต้องการชี้ให้เห็นว่าในการใช้แนวคิดประชาสังคม พึงต้องตระหนักในจุดยืนและรากฐานของแนวคิด รวมทั้งข้อจำกัดของแนวคิดที่กำลังใช้อยู่

เช่นเดียวกับการทำความเข้าใจในแนวคิดที่ผู้อื่นใช้ว่ามีความแตกต่างจากที่ตนเองใช้อย่างไร ทั้งนี้เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจระหว่งกัน และการแลกเปลี่ยนทางความคิดในเชิงสร้างสรรค์ ที่ผ่านมามีการจัดกลุ่มแนวคิดประชาสังคมไว้อย่างแตกต่างหลากหลาย หนึ่งในตัวอย่างของการจัดกลุ่มแนวคิดประชาสังคมที่ได้รับความนิยมคืองานของไมเคิล เอ็ดเวิร์ดส์ (Michael Edwards) ที่จำแนกแนวคิดประชาสังคมไว้ 3 กลุ่มได้แก่ กลุ่มแรก ประชาสังคมในฐานะวิถีขององค์กรสมาคม (associational life) กลุ่มที่สอง ประชาสังคมในฐานะของสังคมที่ดี (good society) และกลุ่มที่สาม ประชาสังคมในฐานะของปริมนทลสาธารณะ (public sphere) (Edwards, 2004)

การจัดกลุ่มที่แตกต่างกันทั้งสามนี้สะท้อนให้เห็นถึงรากฐานแนวคิดที่แตกต่างกัน โดยประชาสังคมในกลุ่มที่หนึ่งมีรากฐานทางแนวคิดจากงานของอเล็กซิส เดอ ต็อกเกอะวิลล์ (Alexis De Tocqueville) ในการกล่าวถึง “องค์กรสมาคม” ของต็อกเกอะวิลล์ เขาได้จำแนกไว้ 3 ลักษณะได้แก่ ลักษณะแรกสมาคมถาวร (permanent associations) ซึ่งหมายถึงองค์กรในท้องถิ่น ที่สมาชิกภาพขององค์กรอยู่บนฐานของความสมัครใจ ตัวอย่างขององค์กรประเภทนี้อาทิ องค์กรปกครองภายในเมือง (townships) หรือเทศมณฑล (counties) ลักษณะที่สองสมาคมทางการเมือง (political associations) ซึ่งอาจเป็นการรวมกลุ่มของคนที่มีความคิดเห็นทางการเมือง หรือแนวอุดมการณ์เดียวกัน หรืออาจเป็นกลุ่มใหญ่ในลักษณะของพรรคการเมือง และลักษณะสุดท้ายสมาคมของพลเมืองทั่วไป (civil associations) สมาคมประเภทนี้ครอบคลุมสมาคมประเภทอื่นๆ อาทิ สมาคมศาสนา สมาคมทางศีลธรรม สมาคมทางด้านธุรกิจและการพาณิชย์ รวมทั้งสมาคมเล็กใหญ่เพื่อวัตถุประสงค์ทั่วไป หรือเพื่อวัตถุประสงค์เฉพาะเจาะจง การเข้าร่วมสมาคมประเภทนี้ในหลายกรณีจำเป็นเสียเงิน

ค่าสมาชิก โดยเฉพาะสมาคมด้านธุรกิจและการพาณิชย์ (อเล็กซิส เตอะ ต็อกเกอะวิลล์ แพลโดย วิภาวรรณ ตูยานนท์, 2522: หน้า 47, 231-232; อเล็กซิส เตอะ ต็อกเกอะวิลล์ แพลโดย วิภาวรรณ ตูยานนท์, 2523: หน้า 136)

แนวคิดประชาสังคมในกลุ่มที่สองมีรากฐานจากรากศัพท์ประชาสังคมในยุคกรีกโบราณ ซึ่งในครั้งนั้นได้จำแนกให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างการใช้ชีวิตภายในนครรัฐ (*polis*) ซึ่งเปรียบเสมือนการใช้ชีวิตอยู่ในประชาสังคมอารยะ และการใช้ชีวิตทางการเมืองนอกอาณาบริเวณของนครรัฐ ซึ่งเปรียบเสมือนกับการใช้ชีวิตของพวกเขาป่าเถื่อน (Ehrenberg, 1999) สังคมการเมืองภายในนครรัฐจะเป็นสังคมที่พลเมืองมีความตื่นตัวในการแสดงบทบาททางการเมือง เป็นสังคมที่ปกครองด้วยกฎหมาย และกฎหมายนั้นถูกมองว่าเสมือน “คุณธรรม” (*virtue*) ของสาธารณะ เป็นชุดของจารีต และค่านิยมที่กำหนดกระบวนการ และรูปแบบทางการเมือง (Cohen & Arato, 1992: 84) นอกจากรากฐานแนวคิดในยุคกรีกโบราณแล้ว แนวคิดประชาสังคมในกลุ่มที่สองยังมีความเชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดกับแนวคิดประชาสังคมกลุ่มแรกอีกด้วย กล่าวคือ สังคมที่ดีตามแนวคิดในกลุ่มนี้ยังมีองค์ประกอบของสังคมที่เต็มไปด้วยความร่วมมือ และความไว้วางใจระหว่างกันในสังคม ภายใต้ค่านิยมของการยอมรับความแตกต่างหลากหลาย ค่านิยมเหล่านี้มักจะถูกมองว่าเป็นผลที่ตามมาจากการเข้มแข็งของวัฒนธรรมองค์กรสมาคมในสังคมนั้นเอง (Edwards, 2004: 39-40)

แนวคิดประชาสังคมในกลุ่มที่สามมีที่มาจากแนวคิด “ปริมนทลสาธารณะ” ของเยอร์เก็น ฮาร์เบอร์มาส (Jurgen Habermas) แนวคิดนี้มองว่าปริมนทลสาธารณะเป็นอาณาบริเวณที่พลเมืองเข้ามามีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันในลักษณะของการสานเสวนา

อย่างมีเหตุมีผล (rational dialogue) ปรีกษาหรือ (deliberation) ในประเด็นสาธารณะ โดยก้าวข้ามผลประโยชน์ส่วนตัว และยึดถือผลประโยชน์ส่วนรวมเป็นหลัก ปริมาณดังกล่าวจะเป็นพื้นที่ที่ผู้เข้าร่วมเสวนาจะมีสถานะทางอำนาจที่เท่าเทียมกัน และมีเสรีภาพที่จะนำเสนอความคิดเห็นของตน ในปัจจุบัน รูปธรรมของแนวคิดในกลุ่มนี้มักจะได้จากรูปแบบของเครื่องมือทางนโยบายสาธารณะที่ดึงพลเมืองเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมือง เช่น การสำรวจความคิดเห็นแบบปรีกษาหรือ (deliberative poll) คณะลูกขุนพลเมือง (citizens' jury) สภากลุ่มพลเมือง (citizens assembly) หรือในรูปแบบการประชุมที่หอประชุมของเมือง (town hall meeting) อย่างในสหรัฐอเมริกาที่จัดขึ้นทั้งก่อนและหลังการเลือกตั้ง รวมทั้งการปรีกษาหรือระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (stakeholders dialogue) รูปแบบเหล่านี้ถูกนำไปใช้อย่างกว้างขวางทั้งในยุโรป อเมริกา เอเชีย และแอฟริกา

นอกจากการจำแนกแนวคิดประชาสังคมเป็น 3 กลุ่มตามแนวทางของเอ็ดเวิร์ดส์ ดังที่ได้กล่าวไปแล้ว ยังสามารถจำแนกแนวคิดประชาสังคมในลักษณะอื่นๆ ได้เช่นกัน ดังเช่น การจำแนกตามกลุ่มงานและยุคสมัย โดยแนวคิดประชาสังคมในยุคแรกนับตั้งแต่งานของอริสโตเติล (Aristotle) จนถึงจอห์น ล็อก (John Locke) อาจมองได้ว่าเป็น “ประชาสังคมในฐานะของสังคมการเมือง” หลังจากนั้นได้เริ่มเกิดมุมมอง “ประชาสังคมในฐานะของอาณาบริเวณที่แยกออกจากรัฐ” ซึ่งเริ่มต้นจากงานของเฮเกิล (Hegel) และอันโตนิโอ กรัมสกี (Antonio Gramsci) และงานกลุ่มสุดท้ายคือ “ประชาสังคมในฐานะขององค์กรสมาคม” ที่ได้รับอิทธิพลจากงานของต็อกเกอะวิลส์ดังที่ได้กล่าวไปแล้ว⁵

---

⁵ ดูการจำแนกดังกล่าวใน นิติ เนื่องจำนงค์, “หน่วยที่ 10: แนวคิดประชาสังคม,” ใน เอกสารการสอนชุดวิชาความคิดทางการเมืองและสังคม, บรรณาธิการโดยสาขาวิชา

ประการที่สอง การศึกษาประชาสังคมจะสามารถขยายแ่งมุมในการทำความเข้าใจมากขึ้น หากศึกษาประชาสังคมในความสัมพันธ์ลักษณะต่างๆ กับรัฐ ที่ผ่านมาในการศึกษาประชาสังคมในปัจจุบันมักจะอยู่บนฐานของสมมติฐานที่ว่าประชาสังคมเป็นปริณตผลที่แยกจากปริณตผลทางเศรษฐกิจ และรัฐ ดังนั้นจึงมักจะแยกทำการศึกษาร้อย่างไรก็ตาม การสร้างเส้นแบ่งการศึกษาและการวิเคราะห์ดังกล่าวอาจสร้างข้อจำกัดในการทำความเข้าใจความซับซ้อนของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมการเมืองในปัจจุบัน ในการขยายแ่งมุมในการทำความเข้าใจประชาสังคม ซิโมน แคมเบอร์ส (Simone Chambers) และเจฟฟรีย์ คอปสไตน์ (Jeffery Kopstein) ได้นำเสนอตัวแบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและประชาสังคมใน 6 รูปแบบ ได้แก่ 1) ประชาสังคมที่แยกจากรัฐ 2) ประชาสังคมที่ต่อต้านรัฐ 3) ประชาสังคมที่สนับสนุนรัฐ 4) ประชาสังคมที่สานเสวนากับรัฐ 5) ประชาสังคมที่เป็นพันธมิตรกับรัฐ และ 6) ประชาสังคมที่ข้ามพ้นรัฐ รายละเอียดโดยสังเขปของตัวแบบทั้งหมดมีดังต่อไปนี้ (Chambers & Kopstein, 2006)

1) ประชาสังคมที่แยกจากรัฐ (civil society apart from the state) มีมุมมองว่าประชาสังคมเปรียบเสมือนกับพื้นที่อิสระที่ปัจเจกชนสมัครใจรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมต่างๆ บนฐานของความคิด ความเชื่อ ความต้องการ หรือผลประโยชน์บางประการร่วมกัน องค์ประกอบสำคัญ 3 ประการของตัวแบบประชาสังคมประเภทนี้คือ ประการแรก ความสมัครใจในการเข้าไปมีส่วนร่วมของพลเมือง ประการที่สอง ธรรมชาติของความหลากหลายในกิจกรรมและลักษณะของการรวมกลุ่ม ตั้งแต่กลุ่มทางศาสนา กลุ่มอาชีพ กลุ่มงานอดิเรก กลุ่มเพื่อนบ้าน กลุ่มที่

รัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช (นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, กำลังตีพิมพ์).

มีความเชื่อบางประการร่วมกัน เป็นต้น ประการที่สาม กลุ่มเหล่านี้มีขอบเขตของตนที่แยกจากรัฐ นัยของการแยกจากรัฐในที่นี้คือการที่กลุ่มต้องการความเป็นอิสระในการดำเนินกิจกรรม โดยปราศจากการแทรกแซงของรัฐ โดยการเป็นอิสระจากการแทรกแซงของรัฐควรเป็นสิ่งที่ได้รับการคุ้มครองภายใต้หลักนิติธรรม

2) ประชาสังคมที่ต่อต้านรัฐ (civil society against the state) รูปแบบความสัมพันธ์ลักษณะนี้มักจะเกิดขึ้นในรัฐที่มีรูปแบบการปกครองแบบอำนาจนิยม หรือเบ็ดเสร็จนิยม ที่กดทับเสรีภาพและอิสรภาพในด้านต่างๆ ของพลเมือง ภายใต้บริบทดังกล่าวแม้ว่าพลเมืองจะไม่สามารถมีอิสระในการรวมกลุ่มเป็นองค์กรสมาคมแบบสมัครใจ แต่มักจะอาศัยโอกาส และพื้นที่ที่มีอยู่จำกัดในการแสดงออกซึ่งความไม่พอใจในระบอบการเมือง เมื่อเวลาผ่านไปความไม่พอใจในรัฐที่ได้รับการสั่งสมมาเป็นระยะเวลายาวนานอาจนำไปสู่การเสื่อมความชอบธรรมของระบอบเผด็จการอำนาจนิยม และในท้ายที่สุดอาจนำไปสู่การเปลี่ยนผ่านไปสู่ประชาธิปไตยได้ กรณีตัวอย่างของประชาสังคมที่ต่อต้านรัฐที่เด่นชัดที่สุดคือขบวนการโซลิดาริตี (solidarity) ในโปแลนด์ ได้ใช้วาทกรรมประชาสังคมในการต่อสู้ทางการเมืองกับรัฐบาลเผด็จการสังคมนิยม นัยของการใช้คำดังกล่าวคือการสะท้อนภาพความไม่พอใจของการครอบงำของรัฐ (ที่ถูกแทรกแซงอีกชั้นหนึ่งโดยรัฐบาลของสหภาพโซเวียต) การใช้คำดังกล่าวแฝงไปด้วยแนวคิดเชิงปทัสสถานของสังคมที่เป็นอิสระจากการแทรกแซงของรัฐ (Baker, 2004)

3) ประชาสังคมที่สนับสนุนรัฐ (civil society in support of the state) การสนับสนุนรัฐในที่นี้ของประชาสังคมไม่ได้เป็นการสนับสนุนโดยตรงที่องค์กรสมาคมในภาคประชาสังคมเคลื่อนไหวเพื่อสนับสนุนการทำงานของรัฐบาลหนึ่งๆ หากแต่การสนับสนุนรัฐในที่นี้

เป็นการสนับสนุนโดยอ้อม ที่เป็นผลพลอยได้จากรูปแบบความสัมพันธ์แบบ “ประชาสังคมที่แยกจากรัฐ” กล่าวคือ ในสังคมแบบพหุนิยมที่องค์กรสมาคมสามารถเกิดขึ้นและทำงานได้อย่างเป็นอิสระจากภาครัฐ สิ่งก็ตามมาก็คือค่านิยมบางประการร่วมกัน อาทิ ความไว้วางใจระหว่างคนในสังคม การรู้จักใช้เหตุผล ประนีประนอม และหลีกเลี่ยงที่จะแสวงหาทางออกที่สุดโต่ง ค่านิยมเหล่านี้ล้วนเกี่ยวข้องกับการหล่อหลอมทักษะการเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย ขณะเดียวกันการสนับสนุนรัฐอาจมาในรูปแบบของการที่องค์กรสมาคมช่วยในการคัดสรรและฝึกฝนผู้นำทางการเมืองรุ่นใหม่ โดยการเป็นสมาชิกองค์กรสมาคมในภาคประชาสังคมจะช่วยหล่อหลอมและกลมเกลียวให้สมาชิกมีทักษะบางประการที่สำคัญ ไม่ว่าจะเป็นการใช้เหตุผล การถอยยกประเด็นในการถกเถียง การชักจูงให้กลุ่มคนคล้อยตาม การสร้างแรงบันดาลใจ และการระดมทุนสนับสนุน เป็นต้น ทักษะเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับผู้นำทางการเมือง (Diamond, 1994)

4) ประชาสังคมที่สานเสวนากับรัฐ (civil society in dialogue with the state) ความสัมพันธ์ในลักษณะดังกล่าวมักจะเกิดขึ้นบนพื้นที่ที่เรียกว่า “ปริมาตรสาธารณะ” อันเป็นพื้นที่ซึ่งความคิดเห็นผลประโยชน์ ค่านิยม ความเชื่อ อุดมการณ์ของตัวแสดงต่างๆ ในภาคประชาสังคมได้รับการนำเสนอออกมา และส่งต่อไปยังตัวแสดงในภาครัฐ ด้วยเหตุนี้พื้นที่ปริมาตรสาธารณะจึงเป็นจุดเชื่อมต่อระหว่าง “ประชาสังคมที่แยกจากรัฐ” และ “รัฐ” เนื่องจากในหลายกรณีตัวแสดงในภาคประชาสังคมได้แสดงความคิดเห็นในเชิงวิพากษ์การทำงานของภาครัฐ และต้องการขับเคลื่อนให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในเชิงนโยบายสาธารณะ ทั้งนี้เงื่อนไขสำคัญของการเกิดพื้นที่สาธารณะคือ อิสรภาพและเสรีภาพของตัวแสดงในภาคประชาสังคมที่จะนำเสนอ

ความคิดเห็น แม้กระทั่งในเชิงวิพากษ์ต่อรัฐ ขณะเดียวกัน ความสัมพันธ์เชิงอำนาจภายในพื้นที่สาธารณะต้องเป็นไปในลักษณะที่เท่าเทียม

5) ประชาสังคมที่เป็นพันธมิตรกับรัฐ (civil society in partnership with the state) การเป็นพันธมิตรกับรัฐในที่นี้หมายถึง พันธมิตรในการขับเคลื่อนภารกิจหรือหน้าที่บางประการของภาครัฐ ที่กลไกของระบบราชการอาจมีข้อจำกัดในการให้บริการ หรือหากมอบหมายให้กับองค์กรในภาคประชาสังคมดำเนินการแทนจะมี ประสิทธิภาพมากกว่า ภารกิจที่รัฐมักจะมอบหมายหรือถ่ายโอน ทรัพยากรให้องค์กรในภาคประชาสังคมดำเนินการมักจะเป็นภารกิจ ด้านการให้บริการสาธารณะในระดับท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นการจัดหาสวัสดิการให้กับบางกลุ่มเป้าหมาย เช่น เด็ก และผู้สูงอายุ การดูแล ทางด้านสุขอนามัย และความสะอาดในท้องถิ่น เป็นต้น โดยแทนที่ ภาครัฐจะขยายกลไกของระบบราชการเพื่อไปดำเนินการกิจเหล่านี้ ภาครัฐสามารถมอบหมาย และจัดสรรทรัพยากรให้กับ “พันธมิตร” นั่นคือองค์กรในภาคประชาสังคมเพื่อดำเนินการแทน

6) ประชาสังคมที่ข้ามพรมรัฐ (civil society beyond the state) แม้ว่ากิจกรรมในลักษณะข้ามพรมแดนของภาคประชาสังคมจะ เกิดขึ้นมาเป็นระยะเวลานานแล้ว แต่ในช่วงเวลาปัจจุบันจะเห็นได้ถึงการขยายตัวของกิจกรรมในลักษณะดังกล่าวในอัตราที่รวดเร็วอย่างไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน การทำงานขององค์กรเหล่านี้มักจะเป็นไปในลักษณะ ของเครือข่ายข้ามชาติ ที่มักจะทำงานร่วมกับตัวแสดงจากหลากหลาย ภาคส่วนทั้งเจ้าหน้าที่ภาครัฐต่างๆ องค์กรระหว่างประเทศ สื่อมวลชน ภาควิชาการ เครือข่ายเหล่านี้สามารถเป็นแหล่งทรัพยากรสำหรับ องค์กรภาคประชาสังคมภายในประเทศได้เป็นอย่างดี ทั้งในแง่ของ ทรัพยากรความรู้ บุคลากร ทรัพยากรทางการเงิน รวมทั้งแรงกดดันจาก

ภายนอกที่เข้ามาเกื้อหนุนให้การผลักดันประเด็นภายในประเทศเป็นไปอย่างราบรื่นมากขึ้น (Keck & Sikkink, 1998)

ทั้งนี้ความสัมพันธ์ระหว่างประชาสังคมและรัฐในแต่ละสังคมไม่จำเป็นว่าจะต้องมีเพียงรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งเท่านั้น หากแต่สามารถมีได้หลากหลายลักษณะ อีกทั้งในแต่ละช่วงเวลา รูปแบบความสัมพันธ์สามารถเปลี่ยนแปลงได้อย่างเป็นพลวัต ตัวอย่างเช่น ในบางประเทศที่มีการเปลี่ยนผ่านการปกครองจากเผด็จการอำนาจไปสู่ประชาธิปไตยโดยภาคประชาสังคมเป็นพลังสำคัญในการเปลี่ยนแปลง จุดเริ่มต้นของความสัมพันธ์ระหว่างประชาสังคมและรัฐมักจะมีลักษณะของ “ประชาสังคมต่อต้านรัฐ” อย่างไรก็ตามภายหลังจากการเปลี่ยนผ่าน ประชาสังคมส่วนหนึ่งอาจยังคงรักษาความเป็นอิสระในลักษณะของ “ประชาสังคมที่แยกออกจากรัฐ” ขณะที่องค์กรในภาคประชาสังคมบางส่วน โดยเฉพาะองค์กรที่มุ่งเน้นด้านสวัสดิการในระดับท้องถิ่นอาจสามารถก่อรูปความสัมพันธ์แบบ “ประชาสังคมที่เป็นพันธมิตรกับรัฐ” ในทำนองเดียวกันในการขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะภาครัฐอาจเปิดพื้นที่สำหรับ “การสานเสวนาหรือการปรึกษาหารือ” กับภาคประชาสังคม อีกทั้งองค์กรในภาคประชาสังคมบางส่วนอาจมีบทบาทในลักษณะ “ข้ามประเทศ” ได้ ดังนั้นในการศึกษาบทบาทของภาคประชาสังคมจึงจำเป็นต้องทำความเข้าใจในความหลากหลายในรูปแบบความสัมพันธ์กับภาครัฐด้วยเช่นกัน

ประการที่สาม การศึกษาประชาสังคมจำเป็นต้องเข้าใจในบริบทเชิงพื้นที่ และพัฒนาการเชิงประวัติศาสตร์ด้วย กรณีตัวอย่างที่เห็นได้ชัดจากข้อสังเกตประการนี้คือ หากพิจารณาพัฒนาการเชิงประวัติศาสตร์ของแนวคิดประชาสังคมจะเห็นได้ชัดเจนถึงอิทธิพลของบริบทที่ส่งผลต่อแนวคิด ดังกรณีของจุดกำเนิดของแนวคิดประชาสังคม

ในยุคนครรัฐกรีกโบราณ ที่มอง “ประชาสังคมในฐานะสังคมการเมือง” เนื่องจากในครั้งนั้น “สภาพภาพของพลเมืองในนครรัฐ” เป็นสิ่งที่มีความสำคัญมากต่อคนเอเธนส์ เพราะการไม่ได้ใช้ชีวิตอยู่ในนครรัฐก็เปรียบเสมือนการไม่สามารถใช้ชีวิตในฐานะมนุษย์ได้อย่างเต็มที่นั่นเอง อย่างไรก็ตามพึงตระหนักว่าพลเมืองในช่วงเวลาดังกล่าวไม่ใช่คนส่วนใหญ่ของประเทศ เนื่องจากความเป็นพลเมืองจะไม่นับรวมผู้หญิง ทาส รวมไปถึงผู้ชายที่ไม่สามารถจับอาวุธเพื่อนครรัฐได้ อีกนัยหนึ่งก็คือพลเมืองในยุคนั้นจะจำกัดเฉพาะผู้ชายที่มีถิ่นกำเนิดในนครรัฐที่สามารถจับอาวุธเพื่อนครรัฐได้เท่านั้น (Dunleavy & O’Leary, 1987) แนวคิดที่มองประชาสังคมในฐานะสังคมการเมือง และการใช้ชีวิตในประชาสังคมคือ “ชีวิตที่ดีที่พึงปรารถนา” ได้เปลี่ยนแปลงอย่างสิ้นเชิงในยุคกลาง เมื่อศาสนาจักรเข้ามามีอิทธิพลครอบงำรัฐอาณาจักร ดังนั้นชีวิตที่ดี และการเป็นพลเมืองที่ดี ที่มีจริยธรรมในช่วงเวลานี้จึงไม่ได้อยู่ที่การเข้าไปมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันในกิจการสาธารณะของนครรัฐ หากแต่อยู่ที่การปฏิบัติตามบทบัญญัติของศาสนาจักรอย่างเคร่งครัดในฐานะของคริสต์ศาสนิกชนที่ดี เพื่อเป้าหมายสูงสุดของหลุดพ้นจาก “เมืองแห่งมนุษย์” (*civitas terrena* หรือ city of man) และเข้าสู่ “เมืองแห่งพระเจ้า” (*civitas dei* หรือ city of god) นั่นเอง (Forst, 2007)

แนวคิดประชาสังคมของเฮเกลก็เช่นกัน เป็นภาพสะท้อนของบริบททางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองในยุคสมัยนั้นที่ระบบทุนนิยมเริ่มเข้ามามีบทบาทอย่างมาก โดยเฮเกลมองว่าประชาสังคมประกอบไปด้วยองค์ประกอบสำคัญสามประการได้แก่ ประการแรก ระบบของการตอบสนองความต้องการทางวัตถุผ่านทางการทำงาน และเนื่องจากสมาชิกในสังคมเต็มไปด้วยความหลากหลายในแง่ของความเชี่ยวชาญและความถนัดทางวิชาชีพ พื้นฐานความหลากหลายในสังคมนี้เองที่ทำให้เกิดระบบของการพึ่งพาระหว่างกัน ประการที่สอง ระบบการปกป้อง

กรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินส่วนบุคคลผ่านกระบวนการยุติธรรม ระบบดังกล่าวจะเอื้อให้ปัจเจกชนสามารถมีเสรีภาพที่จะดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองได้ ประการที่สาม การมีกลไกที่ป้องกันในกรณีที่ไม่คาดคิดเพื่อปกป้องผลประโยชน์ส่วนรวมอาทิ ดำรวจ เป็นต้น (Hegel, 1996) จะเห็นได้ว่าองค์ประกอบทั้งสามประการสะท้อนภาพของสิ่งที่เรียกว่า “สังคมทุนนิยม” หรือในภาษาเยอรมันคือ (*bürgerliche gesellschaft*) ซึ่งหากแปลความหมายแบบตรงตัวจะหมายถึง “สังคมนายทุน” หรือ (*bourgeois society*)⁶

แม้กระทั่งงานของต็อกเกอะวิลส์เองก็ได้ตั้งข้อสังเกตที่น่าสนใจเกี่ยวกับความแตกต่างในบริบทสังคมอเมริกัน และสังคมยุโรปในแง่มุมที่เกี่ยวข้องเนื่องกับวัฒนธรรมการรวมกลุ่มเป็นองค์กรสมาคม ดังที่ต็อกเกอะวิลส์ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า “ชาวยุโรปส่วนมากยังคงเห็นว่าการร่วมสมาคมมี*อารุธรบ*ชนิดหนึ่ง...สมาคมหนึ่งก็คือกองทัพหนึ่ง...ต่อจากนั้นก็มุ่งหน้าไป*สู้กับศัตรู*” วัฒนธรรมดังกล่าวในยุโรปแตกต่างจากในอเมริกาโดยสิ้นเชิง กล่าวคือในอเมริกาการรวมกันเป็นองค์กรสมาคม แม้จะมีวัตถุประสงค์ในการการเมือง แต่ก็มักจะดำเนินไปอย่างสันติ ดังเช่น การมุ่งใช้เหตุผลในการชักจูงฝ่ายตรงข้าม การแสวงหาการรวมขอม และการถ่วงดุลอำนาจเสียงข้างมาก เป็นต้น (อเล็กซิส เดอะ ต็อกเกอะวิลส์ แปลโดย วิภาวรรณ ตูยานนท์, 2522:231-232) ทั้งนี้ต็อกเกอะวิลส์ได้ตั้งข้อสังเกตถึงที่มาของวัฒนธรรมองค์กรสมาคมในยุโรปว่า “ชีวิตการเมืองได้เริ่มต้นในหมู่ชนชั้นสูงในสังคม และค่อยๆ แพร่กระจายไปที่ละเล็กที

---

⁶ดูการวิเคราะห์รากศัพท์ของเฮเกิลได้ใน Jones, G. S. (2001). Hegel and the Economics of Civil Society. In S. Kviraj, & S. Kilanani (Eds.), *Civil Society: History and Possibilities* (pp. 107-108). Cambridge: Cambridge University Press.

ละน้อย...ไปสู่ชนชั้นต่างๆ ของสังคม...ส่วนในอเมริกา...ชุมชนเกิดขึ้นก่อนเคาน์ตี้ เคาน์ตี้เกิดขึ้นก่อนมลรัฐ และมลรัฐเกิดขึ้นก่อนสหภาพ” (อเล็กซิส เดอแอส ต็อกเกอซวิลล์ แปลโดย วิภาวรรณ ตูยานนท์, 2522: 46-47) กล่าวในอีกแง่หนึ่งก็คือในยุโรป ทิศทางของการก่อตัวของวัฒนธรรมการรวมกลุ่ม มีลักษณะ “บนลงล่าง” จากชนชั้นสูงไปสู่ชนชั้นอื่นๆ ดังนั้นชนชั้นสูงจึงมักจะมองการรวมกลุ่มเป็นองค์การสมาคมเป็นเพียงเครื่องมือทางการเมือง ขณะที่ในอเมริกา ทิศทางของการก่อร่างวัฒนธรรมการรวมกลุ่มเกิดขึ้นจาก “ล่างขึ้นบน”

นอกจากตัวอย่างของงานในยุคคลาสสิกแล้ว งานที่ศึกษาประชาชนในยุคปัจจุบันเองก็สะท้อนให้เห็นภาพของอิทธิพลของบริษัททางประวัติศาสตร์ที่ส่งผลต่อการพัฒนาประชาสังคมด้วยเช่นกัน โดยในงานของเลสเตอร์ ซาลามอน (Lester Salamon) วอยแซค โซโคโลวสกี (Wojciech Sokilowski) และเมแกน แฮดดอค (Megan Haddock) ที่ศึกษาเชิงเปรียบเทียบประชาสังคมใน 41 ประเทศทั่วโลก จากฐานข้อมูลที่ได้เก็บมาเป็นระยะเวลากว่า 25 ปีภายใต้โครงการ “ภาคส่วนที่ไม่แสวงหากำไรเปรียบเทียบ” (Comparative Nonprofit Sector Project) โดยมหาวิทยาลัยจอห์นส ฮอปกินส์ พบว่า จุดเริ่มต้นทางสังคมของ “เส้นทางในอดีต” โดยเฉพาะในแง่มุมมองของความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างตัวแสดงสำคัญทางการเมือง และชนชั้นต่างๆ ส่งผลต่อการก่อรูปการพัฒนากลุ่มประชาสังคมในปัจจุบัน โดยผู้เขียนทั้งสามได้สรุปตัวแบบการพัฒนากลุ่มประชาสังคมดังตารางที่ 1 นอกจากนี้รูปแบบทั้งห้าแล้ว ผู้เขียนยังได้ตั้งข้อสังเกตถึงรูปแบบในลักษณะอื่นๆ เช่น การพัฒนาประชาธิปไตยที่ถูกถ่วงเวลา (delayed democratization) ที่เดิมอาจเคยอยู่ภายใต้รูปแบบรัฐนิยม หรือแบบดั้งเดิมมาก่อน และกำลังอยู่ระหว่างช่วงเวลาการเปลี่ยนผ่านที่ยาวนาน

และรูปแบบผสม ที่มีคุณลักษณะของรูปแบบมากกว่าหนึ่งรูปแบบ (Salamon, Sokolowski, & Haddock, 2017:91-124)

ตารางที่ 1: รูปแบบของภาคประชาสังคมในลักษณะต่างๆ

รูปแบบ	ความสัมพันธ์ระหว่างตัวแสดงในอดีต	คุณลักษณะของภาคประชาสังคมในปัจจุบัน
ดั้งเดิม	ชนชั้นนำมีบทบาทครอบงำ	แรงงานในภาคประชาสังคมค่อนข้างน้อย แต่สัดส่วนอาสาสมัครค่อนข้างมาก; บทบาทของรัฐในการอุดหนุนงบประมาณค่อนข้างน้อย; ภาคประชาสังคมมุ่งเน้นด้านบริการสังคมเป็นหลัก
เสรีนิยม	ชนชั้นนายทุน/กลางในเมืองมีบทบาทนำ	แรงงานและอาสาสมัครในภาคประชาสังคมมีจำนวนมาก; บทบาทของรัฐในการอุดหนุนงบประมาณค่อนข้างน้อย; ภาคประชาสังคมมุ่งเน้นด้านบริการสังคมเป็นหลัก
พันธมิตรด้านสวัสดิการ	ชนชั้นแรงงานสามารถกดดันชนชั้นนำให้จัดหาสวัสดิการ	แรงงานในภาคประชาสังคมค่อนข้างน้อย; บทบาทของรัฐในการอุดหนุนงบประมาณมีสูงมาก; ภาคประชาสังคมมุ่งเน้นด้านบริการสังคมเป็นหลัก
สังคมประชาธิปไตย	บทบาทของชนชั้นแรงงาน ถ่วงดุลบทบาทของชนชั้นอื่นๆ	แรงงานและอาสาสมัครในภาคประชาสังคมมีจำนวนมาก; ภาคประชาสังคมมุ่งเน้นด้านการแสดงจุดยืนทางการเมืองและสังคมที่เป็นอิสระ

รูปแบบ	ความสัมพันธ์ระหว่างตัวแสดงในอดีต	คุณลักษณะของภาคประชาสังคมในปัจจุบัน
รัฐนิยม	รัฐขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง	แรงงานและอาสาสมัครในภาคประชาสังคมค่อนข้างน้อย; บทบาทของรัฐในการอุดหนุนงบประมาณค่อนข้างน้อย

ที่มา: ปรับปรุงจาก Salamon, Sokolowski and Haddock, *Explaining Civil Society Development*, pp. 84-85.

ประการที่สี่ ประชาสังคมเป็นสิ่งที่ไม่ได้หยุดนิ่ง หากแต่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นพลวัต ประเด็นดังกล่าวนี้ได้รับการสังเกตมาอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในกลุ่มประเทศประชาธิปไตยที่ก้าวหน้า มีการชี้ให้เห็นถึงทิศทางของการเปลี่ยนแปลงในภาคประชาสังคมของประเทศประชาธิปไตยที่ก้าวหน้าในหลากหลายลักษณะ ได้แก่ ทิศทางแรก การทำกิจกรรมของพลเมืองผ่านองค์กรสมาคมแบบดั้งเดิมที่ลดลงนับตั้งแต่ทศวรรษที่ 1950 จนถึงปี ค.ศ. 2000 ไม่ว่าจะเป็นสหภาพแรงงาน สมาคมผู้ปกครอง สมาคมทางศาสนา และการกีฬา รวมทั้งการมีส่วนร่วมทางการเมืองผ่านทางพรรคการเมือง และการเลือกตั้ง (Putnam, 2002) หรือในกรณีคลาสสิกของสหรัฐอเมริกาที่รอเบิร์ต พัตนัม (Robert Putnam) ได้ชี้ให้เห็นถึงปรากฏการณ์ที่คนอเมริกันเล่นโบว์ลิงเพิ่มขึ้นกว่าร้อยละ 10 ในช่วงทศวรรษที่ 1980-1990 แต่จำนวนขององค์กรสมาคมที่เกี่ยวข้องกับโบว์ลิงกลับลดลงกว่าร้อยละ 40 (Putnam, 2000) สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นภาพของ “วัฒนธรรมการรวมกลุ่มเป็นองค์กรสมาคม” ของคนอเมริกันที่เปลี่ยนแปลงไป จากเดิมที่การทำกิจกรรมแทบทุกอย่างต้องเริ่มต้นจากการรวมกลุ่มเป็นองค์กรสมาคม แต่แนวโน้มในปัจจุบันคือการทำกิจกรรมโดยตัวคนเดียวมากขึ้น

ทิศทางที่สอง แม้ว่าการมีส่วนร่วมในองค์กรแบบดั้งเดิมจะลดลง แต่การมีส่วนร่วมในองค์กรแบบใหม่มีมากขึ้นอย่างมาก ความแตกต่างสำคัญระหว่างองค์กรแบบเดิมกับองค์กรแบบใหม่คือความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก ในกรณีขององค์กรแบบใหม่สมาชิกมักจะไม่ได้พบปะมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมระหว่างกันมากนัก แต่มักมีส่วนร่วมในลักษณะของการบริจาคเพื่อสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมขององค์กรที่สอดคล้องกับความเชื่อ และจุดยืนของสมาชิก ตัวอย่างขององค์กรเหล่านี้ เช่น Sierra Club ที่เคลื่อนไหวในประเด็นเรื่องสิ่งแวดล้อม หรือ Oxfam ที่เคลื่อนไหวในประเด็นที่หลากหลายตั้งแต่การพัฒนา ความมั่นคงทางอาหาร และสิ่งแวดล้อม เรดา สคอปโพล (Theda Skocpol) ชี้ว่าในกรณีของสหรัฐอเมริกา สัดส่วนของจำนวนองค์กรที่มุ่งเน้นการผลักดันประเด็นเชิงนโยบายเมื่อเทียบกับองค์กรในภาคประชาสังคมทั่วประเทศ เพิ่มขึ้นจากเดิมที่มีอยู่ราวร้อยละ 2 ในปี ค.ศ. 1959 เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 9 ในปี ค.ศ. 1999 (Skocpol, 2003) สำหรับสาเหตุของการขยายตัวขององค์กรในลักษณะนี้ มีการตั้งข้อสังเกตโดยวิลเลียม มาโลเนย์ (William Maloney) ว่าเนื่องมาจากการที่องค์กรหรือสถาบันทางการเมืองแบบเดิม โดยเฉพาะพรรคการเมือง และองค์กรในภาคประชาสังคมแบบเดิม ไม่สามารถตอบสนองความต้องการที่จะมีส่วนร่วมทางการเมืองแบบใหม่ของพลเมืองได้ โดยเฉพาะความต้องการผลักดันในประเด็นเชิงนโยบายเฉพาะด้าน เช่น ด้านสิ่งแวดล้อม สิทธิสัตว์ สิทธิมนุษยชน และเพศสภาพ เป็นต้น (Maloney, 1999)

ทิศทางที่สาม อีกหนึ่งตัวแสดงสำคัญในภาคประชาสังคมที่มีความเปลี่ยนแปลงคือขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม มีการตั้งข้อสังเกตถึงความเปลี่ยนแปลงในแนวทางการเคลื่อนไหวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่ใช้ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวเป็นแบบสันติมากขึ้น

(Johnston, 2011) ข้อสังเกตนี้สอดคล้องกับผลการศึกษาเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมของภาคประชาสังคมในชิคาโก สหรัฐอเมริกา ระหว่างปี ค.ศ. 1970-2000 กว่า 4,000 เหตุการณ์ ของโรเบิร์ต แซมสัน (Robert Samson) และคณะ ที่พบว่าสัดส่วนของกิจกรรมในลักษณะของการชุมนุมประท้วงลดจำนวนลงอย่างมาก ขณะที่กิจกรรมที่ผสมผสานระหว่างการชุมนุมประท้วง และกิจกรรมขององค์กรประชาสังคมที่ปราศจากความรุนแรง มีสัดส่วนที่เพิ่มขึ้นอย่างมาก (Samson, McAdam, McIndoe, & Welfer-Elizondo, 2005) นอกจากขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมจะปรับเปลี่ยนแนวทางการเคลื่อนไหวแล้ว ภาครัฐและภาคเอกชนเองก็พยายามปรับตัวเข้าหาองค์กรในภาคประชาสังคมอีกด้วย โดยตัวแสดงทั้งสองได้เข้าไปมีบทบาทมากขึ้นในการจัดกิจกรรมเชิงนโยบายที่ดึงภาคประชาสังคม และประชาชนทั่วไปให้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจเชิงนโยบายของภาครัฐในทุกระดับ จากทิศทางการเปลี่ยนแปลงในลักษณะนี้ทำให้แคโรไลน์ ลี (Caroline Lee) ได้ตั้งข้อสังเกตถึงการเกิดขึ้นของ “อุตสาหกรรมการดึงภาคประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม” (public engagement industry) ในสหรัฐอเมริกา (Lee, 2015:48)

จากทิศทางการเปลี่ยนแปลงในขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในประเทศที่พัฒนาแล้วในลักษณะนี้ทำให้แฮงค์ จอห์นสตัน (Hank Johnston) ตั้งข้อสังเกตถึงแนวโน้มของ “ความเป็นสถาบันของการมีส่วนร่วมของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม” (institutionalization of social movement participation) ที่ภาครัฐเปิดช่องทางการมีส่วนร่วมให้กับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมมากขึ้น (Johnston, 2011) จากการเปลี่ยนแปลงในลักษณะการมีส่วนร่วมนี้เองทำให้ทั้งขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม และองค์กรในภาคประชาสังคมจำนวนมากไม่น้อยต้องพัฒนารูปแบบการทำงานและโครงสร้างองค์กรไปสู่

ทิศทางขององค์กรที่มีความเป็นมืออาชีพค่อนข้างสูง ทั้งในแง่การศึกษา ค้นคว้าข้อมูลเพื่อจัดทำข้อเสนอเชิงนโยบาย การล็อบบี้ประสานกับภาคส่วนต่างๆ ทั้งภาคการเมือง และประชาสังคม การรณรงค์ และสื่อสารต่อสาธารณะในประเด็นนโยบาย กิจกรรมเหล่านี้จะไม่ได้ดำเนินการโดยสมาชิกขององค์กรสมาคม หากแต่มีการจ้างเจ้าหน้าที่ที่เป็นมืออาชีพในแต่ละด้านมาช่วยในการขับเคลื่อนกิจกรรมแทนสมาชิก ดังนั้นสิ่งที่องค์กรเหล่านี้ตอบสนองสมาชิกจะไม่ใช่การทำกิจกรรมระหว่างสมาชิก หากแต่ตอบสนองจุดยืนทางการเมือง อัตลักษณ์ของสมาชิก และประเด็นเฉพาะทางนโยบายที่สมาชิกสนใจ (Skocpol, 2003)

ประการที่ห้า หนึ่งในทิศทางการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในพื้นที่ภาคประชาสังคมคือการเปลี่ยนแปลงในเทคโนโลยีการติดต่อสื่อสารที่สามารถมีนัยตามมาต่อตัวแสดงในภาคประชาสังคมได้ในหลากหลายแง่มุม ในปัจจุบันจะเห็นได้ถึงบทบาทของเทคโนโลยีติดต่อสื่อสารที่มีมากขึ้นต่อการทำงานขององค์กรภาคประชาสังคมในลักษณะต่างๆ ที่สำคัญ อาทิ “การระดมการสนับสนุนผ่านเครือข่ายอิเล็กทรอนิกส์” (e-mobilizations) โดยใช้เว็บไซต์ หรือเครือข่ายสังคมออนไลน์ในการเป็นสื่อกลางเพื่อแจ้งข้อมูล รวมถึงนัดหมายการประชุมในพื้นที่จริง และ “การวางยุทธวิธีในเชิงอิเล็กทรอนิกส์” (e-tactics) อาทิ การระดมรายชื่อออนไลน์เพื่อยื่นข้อเรียกร้อง การรณรงค์เพื่อคว่ำบาตรสินค้าหรือบริการ และการรณรงค์ผ่านทางอีเมล เป็นต้น แมว่านัยในระยะยาวต่อภาคประชาสังคมอาจยังไม่ชัดเจนมากนัก แต่ผลที่ชัดเจนของ “การเคลื่อนไหวผ่านโลกไซเบอร์” (cyber activism) หรืออาจเรียกว่า “การเคลื่อนไหวผ่านโลกอินเทอร์เน็ต” (internet activism) คือการลดต้นทุนการเคลื่อนไหวอย่างมาก ทั้งต้นทุนของการจัดโครงสร้างองค์กร การเคลื่อนไหวขององค์กรในภาคประชาสังคม และต้นทุนของการเข้าร่วมเคลื่อนไหวของผู้เข้าร่วม ซึ่งสิ่งนี้มีนัยสำคัญต่อองค์กรในภาคประชา

สังคมและขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในยุคปัจจุบันอย่างมาก (Earl & Kimport, 2011)

นัยที่สำคัญประการแรกคือนัยเชิงพื้นที่ กล่าวคือเทคโนโลยีการติดต่อสื่อสารเป็นตัวกลางสำคัญในการเอื้อต่อการก่อรูปของประชาสังคมระดับโลกได้ง่ายดายมากขึ้น แม้ว่าที่ผ่านมาจะมีการชี้ให้เห็นถึงการดำรงอยู่ของตัวแสดงในพื้นที่ประชาสังคมระดับโลกมาเป็นระยะเวลาช้านาน (นิธิ เนื่องจำนงค์, 2555) แต่ผลของความก้าวหน้าในเทคโนโลยีในการติดต่อสื่อสารทำให้ข้อจำกัดในเชิงพื้นที่ของการเคลื่อนไหวของขบวนการในภาคประชาสังคมระดับโลกลดลงอย่างมาก ซึ่งส่งผลตามมาทำให้การเกิดขึ้นของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมระดับโลกเกิดได้ง่ายและบ่อยครั้งมากขึ้น มานูเอล คาสเทลส์ (Manuel Castells) ตั้งข้อสังเกตว่าการเคลื่อนไหวในปัจจุบันสามารถเกิดขึ้นได้ทั้งในระดับ “ท้องถิ่น” (local) และระดับ “โลก” (global) ในเวลาเดียวกัน ตัวอย่างของการเคลื่อนไหวในลักษณะนี้คือขบวนการยึดครอง (Occupy Movement) ที่จากจุดเริ่มต้นที่วอลล์สตรีทในช่วงเดือนกันยายน ค.ศ. 2011 ในระยะเวลาไม่ถึงหนึ่งเดือนได้ขยายตัวไปกว่า 951 เมืองใน 82 ประเทศทั่วโลก (Castells, 2012:221-230)

นัยสำคัญประการที่สองเกี่ยวข้องกับแง่มุมในเชิงวัฒนธรรม มานูเอล คาสเทลส์ ได้ตั้งข้อสังเกตที่น่าสนใจจากการศึกษาขบวนการยึดครองว่าเครือข่ายอินเทอร์เน็ตได้สร้าง “วัฒนธรรมของความเป็นอิสระ” (culture of autonomy) ในการเคลื่อนไหวผู้ร่วมขบวนการสามารถกำหนดประเด็นข้อเรียกร้องและสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างกัน โดยไม่มีการครอบงำทั้งในเชิงประเด็น และในเชิงยุทธวิธีเคลื่อนไหวองค์กรในแต่ละท้องถิ่นมีอิสระในการเคลื่อนไหวได้อย่างเต็มที่ นอกจากนี้ อินเทอร์เน็ตยังเอื้อต่อการจัดโครงสร้างขบวนการเคลื่อนไหวที่ไม่มุ่งเน้น

ที่ตัว “องค์กรที่เป็นทางการ” เอื้อต่อการปรึกษาหารืออย่างต่อเนื่อง ระหว่างเครือข่าย อีกทั้งยังช่วยการสืบทอดเครือข่ายในโลกออนไลน์ แม้ว่าในเชิงกายภาพเหล่าผู้ชุมนุม และนักเคลื่อนไหวจะถูกปราบปราม และไม่สามารถจัดชุมนุมเคลื่อนไหวได้ในสถานที่จริงแล้วก็ตาม (Castells, 2012:228-234)

นัยสำคัญประการที่สาม ขอบเขตของระยะเวลาในการเคลื่อนไหวจะสั้นลง ความถี่ในการเคลื่อนไหวสามารถมีได้มากขึ้น ลักษณะของการเคลื่อนไหวที่ถูกจุดกระแสขึ้นอย่างรวดเร็ว และจบลงในระยะเวลายันสั้น (flash activism) จะเห็นได้บ่อยครั้งมากขึ้น เช่นเดียวกับลักษณะของผู้เข้าร่วมการเคลื่อนไหวที่อาจเรียกว่าเป็น “นักกิจกรรมเคลื่อนไหวในห้านาที” (five-minute activist) โดยผู้เคลื่อนไหวที่อยู่ในเครือข่ายสังคมออนไลน์จะใช้เวลาเพียงไม่กี่นาทีในการอ่าน ติดตาม เผยแพร่ และลงนามสนับสนุนการเคลื่อนไหว ก่อนที่จะกลับไปเล่นเฟสบุ๊ก และทำงาน รวมถึงใช้ชีวิตในโลกแห่งความเป็นจริงต่อไป (Castells, 2012:184) จากคุณลักษณะเช่นนี้ทำให้คุณภาพของการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การถกแถลง รวมถึงการมีปฏิสัมพันธ์แบบพบหน้าระหว่างผู้มีส่วนร่วมในการเคลื่อนไหวจะลดน้อยลงอย่างมาก ในระยะยาวแล้วทิศทางการเปลี่ยนแปลงในลักษณะนี้อาจสามารถสร้างนัยต่อเนื่องต่อการเปลี่ยนแปลงในคุณลักษณะของประชาสังคม และประชาธิปไตยได้

นัยสำคัญประการที่สี่ อิทธิพลของเทคโนโลยีการติดต่อสื่อสาร อาจส่งผลตามมาต่อการเปลี่ยนแปลงใน “องค์กรในภาคประชาสังคม” ที่ในด้านหนึ่งการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบการระดมทรัพยากร และการวางยุทธวิธีการเคลื่อนไหว จะส่งผลตามมาต่อการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างองค์กรขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม โดยเฉพาะในแง่มุมมองของ

การลดขนาดโครงสร้างองค์กรให้มีความกะทัดรัด และการจ้างผู้เชี่ยวชาญมืออาชีพในด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ และในอีกด้านหนึ่ง การที่พลเมืองทั่วไปสามารถเป็นผู้จุดกระแสการเคลื่อนไหวผ่านโลกไซเบอร์ รวมทั้งการเคลื่อนไหวในพื้นที่จริง ส่งผลตามมาทำให้บทบาทขององค์กรภาคประชาสังคมในการเป็นตัวกลางในการจัดกิจกรรมหรือการเคลื่อนไหวที่อาจลดน้อยลง และสามารถกลายเป็นเพียง “ผู้มีส่วนร่วม” แทนที่จะเป็น “แกนนำ” ดังเดิม ในแง่นี้มีการตั้งข้อสังเกตเช่นกันว่าอาจส่งผลตามมาทำให้ “ความไวเนื้อเชื้อใจ” องค์กรในภาคประชาสังคม กับประชาชนลดน้อยลงได้ (Carothers & Youngs, 2015: 12-13)

ประการที่หก ประชาสังคมไม่ใช่ยาสารพัดนึกที่จะสามารถบันดาลให้เกิดสิ่งดีๆ ได้ทุกสิ่ง จากที่เกริ่นนำในตอนต้นจะเห็นได้ว่าที่ผ่านมามีแนวโน้มที่คนส่วนมากมองประชาสังคมว่าเป็นทางออกของปัญหานานัปการไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาประชาธิปไตย การพัฒนาเศรษฐกิจ และการพัฒนาสังคม ความเชื่อดังกล่าวสามารถนำไปสู่สิ่งที่เรียกว่า “มายาคติ” ได้ หนึ่งในมายาคติที่สำคัญที่เกี่ยวกับประชาสังคมคือความสัมพันธ์ระหว่างประชาสังคมและประชาธิปไตย ที่ผ่านมามักจะชี้ให้เห็นว่าประชาสังคมเป็นหนึ่งในตัวแปรที่สำคัญที่จะส่งผลต่อการเปลี่ยนผ่านไปสู่ประชาธิปไตย และการสร้างความมั่นคงและยั่งยืนให้กับประชาธิปไตย (Encarnacion, 2003) สิ่งนี้สะท้อนได้เป็นอย่างดีจากข้อสังเกตของแนนซี เบอรัมมีโอ (Nancy Bermeo) ที่ว่า “ประชาสังคม” กลายเป็น “ผู้มีชื่อเสียง” (celebrity) หรือเป็น “ฮีโร่” (hero) ในการผลักดันไปสู่การเป็นประชาธิปไตย (Bermeo, 2003) แม้กระทั่งประเทศมหาอำนาจหรือองค์กรระหว่างประเทศเองที่ต้องการ “สนับสนุนประชาธิปไตย” (democracy promotion) มักจะมองว่าหนึ่งใน

แนวทางสำคัญในการสนับสนุนประชาธิปไตยคือการสนับสนุนภาคประชาสังคม (Jamal, 2012; Carother, 2015)

ท่ามกลางมุมมองในเชิงบวกที่มีต่อความสัมพันธ์ระหว่างประชาสังคมและประชาธิปไตย เริ่มมีกระแสการศึกษาที่ชี้ให้เห็นว่าประชาสังคมไม่จำเป็นต้องส่งผลเชิงบวกต่อประชาธิปไตยเสมอไป โดยทั่วไปแล้วงานในกลุ่มนี้ได้นำเสนอประเด็นที่สำคัญ 3 ประเด็นด้วยกันได้แก่ ประเด็นแรก ประชาสังคมที่จะส่งผลในเชิงบวกต่อประชาธิปไตยขึ้นอยู่กับบริบททางการเมือง นั่นคือความเข้มแข็งของสถาบันทางการเมือง จากการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างประชาสังคมและประชาธิปไตยในสเปน และบราซิลของโอมาร์ เอนคานาซิง (Omar Encarnacion) ได้ตั้งข้อสังเกตว่า ภาคประชาสังคมสามารถที่จะมีบทบาทเป็นพันธมิตรในการสร้างความมั่นคงและยั่งยืนให้กับระบอบประชาธิปไตยหลังการเปลี่ยนผ่านได้ หากสถาบันทางการเมืองสามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในทางตรงกันข้าม หากภาคประชาสังคมมีความตื่นตัวและเข้มแข็งอย่างมากภายหลังจากการเปลี่ยนผ่านไปสู่อำนาจประชาธิปไตย แต่สถาบันทางการเมืองไม่สามารถทำงานตอบสนองต่อข้อเรียกร้องที่มีอยู่มากของภาคประชาสังคม อาจส่งผลร้ายต่อเสถียรภาพและความชอบธรรมของระบอบประชาธิปไตยที่เกิดขึ้นมาใหม่ได้ ในสภาพการณ์ดังกล่าว หากมีผู้นำหรือพรรคการเมืองแบบประชานิยมที่ฉกฉวยโอกาสจากกระแสทางการเมืองเพื่อสร้างความนิยมส่วนตัว โดยไม่ให้ความสำคัญกับบทบาทและการทำงานของสถาบันการเมืองแบบตัวแทน อาจส่งผลในเชิงลบต่อเสถียรภาพของระบอบประชาธิปไตยแบบตัวแทน รวมถึงความชอบธรรมของระบอบประชาธิปไตยในระยะยาวได้ (Encarnacion, 2003:8-9)

ประเด็นที่สอง นอกจากบริบททางการเมืองแล้ว การทำงานของภาคประชาสังคมยังขึ้นอยู่กับบริบททางสังคม และบริบทระหว่างประเทศอีกด้วย ในงานของอาเรียล อาร์โมนี (Ariel Armony) ที่ศึกษาเปรียบเทียบเยอรมนียุคไวมาร์ สหรัฐอเมริกายุคหลังสงครามโลกครั้งที่สอง และอาร์เจนตินาในช่วงทศวรรษที่ 1990 ได้ตั้งข้อสังเกตถึงปัจจัยสำคัญสามประการที่ส่งผลต่อทิศทางการทำงานของภาคประชาสังคม ได้แก่ ประการแรก ความเข้มแข็งของสถาบันการเมือง กล่าวคือหากสถาบันการเมืองมีความเข้มแข็ง สามารถคุ้มครองสิทธิเสรีภาพพื้นฐานของพลเมือง และบังคับใช้กฎหมายได้อย่างเสมอหน้าและมีประสิทธิภาพ การทำงานของภาคประชาสังคมจะเกื้อหนุนต่อประชาธิปไตยก็จะมีมากขึ้น ประการที่สอง ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ กล่าวคือยิ่งประเทศมีความเหลื่อมล้ำมากเท่าไร จะยิ่งทำให้โอกาสที่บทบาทของภาคประชาสังคม “ไม่เอื้อ” ต่อประชาธิปไตยมากขึ้น สาเหตุที่เป็นเช่นนั้นเนื่องจากองค์กรสมาคมบางองค์กรที่มีอิทธิพลและความเชื่อมโยงกับภาครัฐจะมีแนวโน้มที่จะเคลื่อนไหวเพื่อผลประโยชน์เฉพาะกลุ่มได้มากขึ้น ดังนั้นบทบาทของภาคประชาสังคมจะยิ่งผลิตซ้ำ “ความเหลื่อมล้ำ” ในสังคมให้มากยิ่งขึ้น ซึ่งจะส่งผลร้ายต่อประชาธิปไตยในระยะยาว ประการที่สาม บริบทระหว่างประเทศ มีตัวอย่างในหลายกรณี โดยเฉพาะกรณีของประเทศเจ้าอาณานิคมที่ใช้นโยบายแบ่งแยกและปกครอง ที่ส่งผลตามมาทำให้เกิดการแตกแยกและแบ่งขั้วภายในภาคประชาสังคม แม้กระทั่งภายหลังจากได้รับเอกราชแล้วก็ตาม ในกรณีเช่นนี้โอกาสที่บทบาทของภาคประชาสังคมจะส่งผลกระทบในเชิงลบต่อประชาธิปไตยก็จะมีมากขึ้น (Armony, 2004:3-4)

ประเด็นที่สาม การทำงานของภาคประชาสังคมยังขึ้นอยู่กับโครงสร้างองค์กร และคุณลักษณะของปฏิสัมพันธ์ระหว่างองค์กรในภาค

ประชาสังคมด้วย ต่อประเด็นนี้ ลาร์รี ไดมอนด์ (Larry Diamond) ได้ตั้งข้อสังเกตที่น่าสนใจหลายประการ เช่น ประการที่หนึ่ง เป้าหมายในการเคลื่อนไหวของตัวแสดงในภาคประชาสังคมจะต้องไม่เป็นไปในลักษณะสุดโต่ง จนไม่อาจประนีประนอมได้ และวิธีการที่ใช้จะต้องไม่เป็นแบบอนารยะ ประการที่สอง โครงสร้างองค์กรของภาคประชาสังคมจะต้องมีความเป็นสถาบัน ต้องไม่ใช่องค์กรที่ตั้งขึ้นชั่วคราวเพื่อการผลักดันประเด็นที่เป็นผลประโยชน์ระยะสั้นของผู้นำ หรือแกนนำบางคน ประการที่สาม แนวทางการบริหารงานภายในองค์กรสมาคมต้องอยู่บนหลักการแบบประชาธิปไตย ไม่ใช่หลักอำนาจนิยม ประการที่สี่ ภาคประชาสังคมควรมีความหลากหลายขององค์กร มากกว่ามีองค์กรเพียงไม่กี่ประเภท ประการสุดท้าย ภาคประชาสังคมควรมีความหนาแน่นในแง่ของจำนวนองค์กร ยิ่งองค์กรสมาคมมีความหนาแน่นมากเท่าไร โอกาสที่ปัจเจกชนจะเป็นสมาชิกในองค์กรต่างๆ มากกว่าหนึ่งองค์กรจะยังมีมากขึ้นเท่านั้น และสิ่งนี้จะส่งผลตามมาทำให้เกิดเครือข่ายความสัมพันธ์แบบไม่เป็นทางการที่ถักทอข้ามเส้นแบ่งชั่วคราวการเมือง (Diamond, 1994)

ประการที่เจ็ด แม้ว่าประชาสังคมอาจไม่ใช่ยาวิเศษ แต่ในยุคโลกาภิวัตน์ พลังจากภาคประชาสังคมเป็นสิ่งสำคัญในการถ่วงดุลกระแสเสรีนิยมใหม่ และเสริมสร้างพลังให้กับภาคประชาชน และกลุ่มคนชายขอบ ภายใต้บริบทสำคัญสองประการในยุคปัจจุบันทำให้พลังจากภาคประชาสังคมระดับโลกเป็นสิ่งจำเป็นอย่างมาก ประการแรก การขยายตัวอย่างรวดเร็วของสิ่งที่อาจเรียกได้ว่าเป็น “โลกาภิวัตน์จากข้างบน (globalization-from-above)” กล่าวคือ ในระยะเวลาไม่กี่ทศวรรษที่ผ่านมาจะเห็นได้ถึงอิทธิพลที่มีมากขึ้นของกลุ่มตัวแสดง ที่มีบทบาทสำคัญในการผลักดันอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ในระดับโลก ทั้งประเทศมหาอำนาจ องค์กรระหว่างประเทศ บริษัทข้ามชาติ

(Multinational Corporations: MNCs) และชนชั้นนายทุนข้ามชาติ (Transnational Capitalist Class) ตัวแสดงเหล่านี้ได้เข้ามาส่งอิทธิพลต่อการกำหนดทิศทางนโยบายเศรษฐกิจของโลก ในทิศทางที่ส่งผลทำให้ปริมาณของตลาดได้ขยายขนาดและอิทธิพลอย่างมาก และได้ก้าวล่วงเลยเข้ามาในปริมาณทางการเมืองของรัฐ และปริมาณทางสังคม (Falk, 2003)

บริบทที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ “การขาดดุลประชาธิปไตย” (democracy deficit) ในปริมาณของการกำหนดนโยบายระหว่างประเทศ โดยทั่วไปแล้วพื้นที่ดังกล่าวมักจะถูกผูกขาดโดยบทบาทของผู้แทนของรัฐบาล และองค์กรระหว่างประเทศเป็นหลัก ขณะเดียวกันจากกระแสโลกาภิวัตน์จากข้างบนทำให้อิทธิพลของบริษัทข้ามชาติ และชนชั้นนายทุนข้ามชาติมีมากขึ้นอย่างมาก สิ่งที่ยังขาดหายไปคือ “โลกาภิวัตน์จากข้างล่าง” (globalization-from-below) ของตัวแทนที่สะท้อนเสียงจากภาคประชาสังคม รวมทั้งเสียงจากคนชายขอบ และผู้ที่มีความคับข้องใจจากปัญหาที่เกิดจากนโยบายของรัฐ และการดำเนินการของบริษัทข้ามชาติ นอกจากนี้ ปัญหาการขาดดุลประชาธิปไตยยังเกี่ยวข้องกับ “การขาดดุล” ที่สำคัญอีกห้าลักษณะ ได้แก่ 1) การขาดดุลทางอุดมการณ์ (ideological deficit) ที่เส้นแบ่งทางอุดมการณ์ของพรรคการเมืองแบบเดิม (ขวา-ซ้าย หรือ สังคมนิยม-ทุนนิยม) ไม่ได้สะท้อนสภาพปัญหา และแนวทางแก้ปัญหาในปัจจุบัน 2) การขาดดุลของความซื่อสัตย์ยึดมั่นในหลักการ (deficit of integrity) ที่ประชาชนมักขาดความเชื่อถือในการทำหน้าที่ของนักการเมืองและพรรคการเมือง 3) การขาดดุลของการเป็นตัวแทน (deficit of representation) เห็นได้จากการไม่ได้สัดส่วนของตัวแทนเพศหญิง และการขาดตัวแทนจากคนชายขอบกลุ่มต่างๆ ในสถาบันทางการเมืองแบบตัวแทน เป็นต้น 4) การขาดประสิทธิภาพในการเข้าถึงการตัดสินใจ

(deficiency of reach) กล่าวคือองค์กรแบบเดิมที่มีอำนาจในการกำหนดนโยบาย ดังเช่น รัฐสภา กลับไม่อาจเข้าไปมีบทบาทหรือตรวจสอบการทำงานขององค์กรระหว่างประเทศ องค์กรระดับภูมิภาค รวมทั้งบริษัทข้ามชาติ และ 5) การขาดประสิทธิภาพในอำนาจอธิปไตย (deficiency of sovereignty) โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายใต้อิทธิพลของระบบทุนนิยมโลก ที่อำนาจอธิปไตยไม่เพียงพอต่อการแก้ปัญหาในหลากหลายลักษณะได้ ทั้งปัญหาในระดับย่อยของท้องถิ่น และปัญหาในระดับใหญ่ที่มีขอบเขต “ข้ามชาติ” เป็นต้น (Clark, 2008)

สรุป: แลหน้าการศึกษาประชาสังคม

จากข้อสังเกตทั้ง 7 ประการ จะเห็นได้ว่าประชาสังคมยังคงเป็นหัวข้อที่เต็มไปด้วยประเด็นที่น่าสนใจในการศึกษา ทั้งเพื่อวัตถุประสงค์ในการลงนามายาคติที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดดังกล่าว เพื่อพัฒนาคำอธิบายในทฤษฎีที่มีอยู่เดิม รวมถึงเพื่อคิดค้นทฤษฎีหรือคำอธิบายใหม่ๆ ให้ครอบคลุมกับพลวัตที่เกิดขึ้น ในภาพรวมสามารถสรุปประเด็นที่น่าสนใจในการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับประชาสังคมได้ดังต่อไปนี้

ประการแรก ทิศทางการเปลี่ยนแปลงของประชาสังคมในบริบทที่ไม่ใช่ตะวันตก และบริบทของประเทศประชาธิปไตยที่ยังไม่มั่นคงและยั่งยืน ตัวอย่างของประเด็นในการศึกษา อาทิ ขณะที่ในประเทศตะวันตก รัฐพยายามดึงตัวแสดงในภาคประชาสังคมเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการนโยบายสาธารณะ ในกรณีของประเทศประชาธิปไตยที่ยังไม่มั่นคงและยั่งยืน บทบาทของรัฐที่มีต่อประชาสังคมเป็นเช่นไร? หรือในบางกรณีที่มีการเปลี่ยนผ่านไปสู่ประชาธิปไตยเกิดขึ้น จากบทบาทของภาคประชาสังคมที่โค่นล้มรัฐบาลเผด็จการอำนาจนิยม

หลังจากการเปลี่ยนผ่านไปสู่ประชาธิปไตยแล้ว บทบาทของภาคประชาสังคมเปลี่ยนแปลงไปหรือไม่ และในทิศทางใด?

ประการที่สอง แทนที่จะตั้งคำถามบนสมมติฐานที่มีมาก่อนหน้าว่าประชาสังคมส่งผลในเชิงบวกต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ทิศทางการศึกษาประชาสังคมในอนาคตควรมุ่งเน้นตั้งคำถามในลักษณะที่ว่า “ภายใต้บริบท หรือเงื่อนไขใดที่ทำให้ประชาสังคม “เกื้อหนุน” หรือ “เป็นอุปสรรค” ต่อการพัฒนาประชาธิปไตย หรือการพัฒนาเศรษฐกิจ?” โดยอาจมุ่งเน้นที่กรณีศึกษาของประเทศกำลังพัฒนาทางเศรษฐกิจและประชาธิปไตย หรืออาจมุ่งศึกษาในเชิงเปรียบเทียบเพื่อทดสอบปรับปรุงทฤษฎีที่มีอยู่เดิม และเพื่อพัฒนาทฤษฎีขึ้นมาใหม่

ประการที่สาม อิทธิพลของความก้าวหน้าของเทคโนโลยีการติดต่อสื่อสารที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงของประชาสังคม และประชาธิปไตย ต่อประเด็นนี้มีหลากหลายแง่มุมที่น่าสนใจศึกษา ทั้งประเด็นเรื่องคุณลักษณะของการระดมทรัพยากร และการก่อรูปขบวนการเคลื่อนไหว งานในระยะหลังมีการตั้งข้อสังเกตว่าอิทธิพลของอินเทอร์เน็ตทำให้เกิด “ขบวนการเคลื่อนไหวที่ปราศจากผู้นำ และปราศจากการจัดตั้ง” และทำให้บทบาทของ “องค์กรในภาคประชาสังคม” ลดน้อยลง ดังนั้นการตั้งคำถามต่อข้อสังเกตดังกล่าวจึงเป็นสิ่งที่น่าสนใจศึกษาต่อยอด รวมทั้งประเด็นที่เกี่ยวข้องกับนัยของอินเทอร์เน็ตที่ส่งผลต่อองค์กรในภาคประชาสังคม ทั้งในแง่ของสมาชิก การปรับโครงสร้างองค์กร ความเป็นมืออาชีพ การสร้างพันธมิตร และความเข้มแข็งขององค์กรในภาพรวม นอกจากนี้ยังเป็นที่น่าสนใจศึกษาว่า ที่ผ่านมานักวิชาการมักจะมีสมมติฐานว่าประชาสังคมต้องอยู่บนฐานของปฏิสัมพันธ์ของพลเมืองในลักษณะของการพบปะพูดคุย แลกเปลี่ยนในชีวิตจริง จึงจะเป็นรากฐานของประชาสังคมที่เอื้อต่อ

ทิศทางการพัฒนาในเชิงบวก อย่างไรก็ตาม เทคโนโลยีการติดต่อสื่อสารได้เข้ามามีบทบาทในการสร้าง “พื้นที่เสมือน” ในแง่นี้จึงน่าจะศึกษาว่าการเข้ามามีบทบาทมากขึ้นของพื้นที่เสมือนเหล่านี้จะส่งนัยในลักษณะใดต่อประชาสังคม และประชาธิปไตยในภาพรวม

ประการที่สี่ ในเชิงพื้นที่ การศึกษาประชาสังคมในปัจจุบันจำเป็นต้องเปิดพื้นที่ให้เห็นถึงความเชื่อมโยงในหลากหลายระดับมากขึ้น ตั้งแต่ระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และระดับโลก ในทำนองเดียวกัน ในเชิงตัวแสดง นอกจากจะศึกษาประชาสังคมในความสัมพันธ์กับรัฐแล้วยังควรขยายขอบเขตการศึกษาครอบคลุมปฏิสัมพันธ์ระหว่างตัวแสดงในภาคประชาสังคมกับภาคธุรกิจ องค์กรระหว่างประเทศ และภาครัฐอีกด้วย

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

นิธิ เนื่องจำนงค์. (2555). “ประชาสังคมระดับโลก: ข้อถกเถียงทางทฤษฎีและความเป็นไปได้ของแนวคิด.” วารสารวิจัยสังคม, 35(1): 151-197.

อเล็กซิส เดอ ต็อกเกอะวิลส์. (2523). **ประชาธิปไตยในอเมริกาเล่ม 2**. แปลโดย วิภาวรรณ ตูยานนท์. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และสังคมศาสตร์.

อเล็กซิส เดอ ต็อกเกอะวิลส์. (2522). **ประชาธิปไตยในอเมริกาเล่ม 1**. แปลโดย วิภาวรรณ ตูยานนท์. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

ภาษาอังกฤษ

Armony, A. (2004). **The Dubious Link: Civic Engagement and Democratization**. Stanford, California: Stanford University Press.

Baker, G. (2002). **Civil Society and Democratic Theory: Alternative Voices**. London: Routledge.

Baker, G. (2004). The Taming of the Idea of Civil Society. In P. Burnell, & P. Calvert (Eds.), **Civil Society in Democratization** (p. 44). London: Frank Cass.

Bermeo, N. (2003). **Ordinary People in Extraordinary Times: The Citizenry and the Breakdown of Democracy**. Princeton: Princeton University Press.

- Bob, C. (2011). Civil and Uncivil Society. In M. Edwards (Ed.), **Oxford Handbook of Civil Society** (pp. 209-219). Oxford: Oxford University Press.
- Carother, T. Democracy Aid at 25: Time to Choose. **Journal of Democracy** 26 (1):59-73.
- Carother, T. (2015, January). Democracy Aid at 25: Time to Choose. **Journal of Democracy**, 26(1), 59-73.
- Carothers, T., & Youngs, R. (2015). **The Complexities of Global Protest**. Washington D. C. : Carnegie Endowment for International Peace.
- Castells, M. (2012). **Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age**. Cambridge: Polity Press.
- Chambers, S., & Kopstein, J. (2006). Civil Society and the State. In J. Dryzek, B. Honig, & A. Phillips (Eds.), **The Oxford Handbook of Political Theory** (pp. 363-381). Oxford: Oxford University Press.
- CIVICUS. (2018). **State of Civil Society Report**. New York: CIVICUS.
- Clark, J. (2008). The Globalization of Civil Society. In J. T. Walker (Ed.), **Critical Mass: The Emergence of Global Civil Society** (pp. 8-9). Ontario: Wilfrid Laurier University Press.

- Cohen, J. L., & Arato, A. (1992). **Civil Society and Political Theory**. Cambridge, Mass: The MIT Press.
- Diamond, L. (1994). Rethinking Civil Society: Toward Democratic Consolidation. **Journal of Democracy**, 5(3): 7-11.
- Dunleavy, P., & O'Leary, B. (1987). **Theories of State: The Politics of Liberal Democracy**. London: Macmillan.
- Earl, J., & Kimport, K. (2011). **Digitally Enabled Social Change Activism in the Internet Age**. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Edwards, M. (2004). **Civil Society**. Cambridge: Polity Press.
- Edwards, M. (2011). Introduction: Civil Society and the Geometry of Human Relations. In M. Edwards (Ed.), **Oxford Handbook of Civil Society** (pp. 3-14). Oxford: Oxford University Press.
- Ehrenberg, J. (1999). **Civil Society: The Critical Theory of an Idea**. New York: New York University Press.
- Encarnacion, O. (2003). **The Myth of Civil Society: Social Capital and Democratic Consolidation in Spain and Brazil**. New York: Palgrave and Macmillan.
- Falk, R. (2003). Resisting Globalization-from-above through Globalization-from-below. In R. Robertson, & K. E.

- White (Eds.), **Globalization: Critical Concepts in Sociology Vol. VI** (pp. 373-377). London: Routledge.
- Forst, R. (2007). Civil Society. In R. Goodin, P. Pettit, & T. Pogge (Eds.), **A Companion to Contemporary Political Philosophy Vol. I** (2nd ed., p. 453). Oxford: Blackwell Publishing.
- Giddens, A. (1998). **The Third Way: The Renewal of Social Democracy**. Cambridge: Polity Press.
- Hegel, G. (1996). **Element of the Philosophy of Rights**. (A. W. Wood, Ed., & H. Nisbet, Trans.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Ibrahim, S., & Hulme, D. (2011). Civil Society and Poverty. In M. Edwards (Ed.), **Oxford Handbook of Civil Society** (pp. 391-403). Oxford: Oxford University Press.
- Jamal, M. (2012). Democracy Promotion, Civil Society Building and the Primacy of Politics. **Comparative Political Studies**, 45(1):3-31.
- Johnston, H. (2011). **States and Social Movements**. Cambridge: Polity Press.
- Jones, G. S. (2001). Hegel and the Economics of Civil Society. In S. Kviraj, & S. Kilanani (Eds.), **Civil Society: History and Possibilities** (pp. 107- 108). Cambridge: Cambridge University Press.

- Keck, M. E., & Sikkink, K. (1998). **Activists beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics**. Ithaca: Cornell University Press.
- Kopecky, P. , & Mudde, C. (2003) . **Uncivil Society? Contentious Politics in Post-communist Europe**. London: Routledge.
- Lee, C. (2015). **Do-It-Yourself: The Rise of the Public Engagement Industry**. New York : Oxford University Press.
- Maloney, W. (1999) . Contracting out the Participation Function: Social Capital and Cheque- book Participation. In M. Maraffi, K. V. Newton, & P. Whiteley (Eds.), **Social Capital and European Democracy** (pp. 114-115). London: Routledge.
- Nicholls, A. (2011). Social Enterprise and Social Entrepreneurs. In M. Edwards (Ed.), **Oxford Handbook of Civil Society** (pp. 80-92). Oxford: Oxford University Press.
- OECD. (2011) . **Together for Better Public Services: Partnering with Citizens and Civil Society**. Paris: OECD Publishing.
- Putnam, R. (2000). **Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community**. New York: Simon and Schuster.

- Putnam, R. (2002). Conclusion. In R. Putnam (Ed.), **Democracies in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society**. Oxford: Oxford University Press.
- Roy, I. (2008, April). “**Civil Society and Good Governance: (Re-) Conceptualizing the Interface.**” *World Development*, 677-705.
- Salamon, L., Sokolowski, W., & Haddock, M. (2017). **Explaining Civil Society Development: A Social Origins Approach**. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Samson, R., McAdam, D., McIndoe, H., & Welfer-Elizondo, S. (2005). Civil Society Reconsidered: The Durable Nature and Community Structure of Collective Civic Action. *American Journal of Sociology*, 111(3):689.
- Skocpol, T. (2003). **Diminished Democracy: From Membership to Management in American Civic Life**. Norman: University of Oklahoma Press.
- Youngs, R. (2004). **International Democracy and the West: The Roles of Governments, Civil Society and Multinational Business**. Oxford: Oxford University Press.